

УДК 343.222.343.541

Ю. В. АЛЕКСАНДРОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СМЕРТНА КАРА: ВІЧНА ПРОБЛЕМА?

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 84–89

Висвітлюються питання, пов'язані з проблемою застосування смертної кари як виду покарання у теперішньому світі, розглядаються думки тих, хто проти і за її існування.

Останніми роками в публіцистиці і серед певних верств населення знайшла свою актуалізацію проблема покарання у вигляді смертної кари.

Її прихильники є і серед народних депутатів.

Це пов'язано із викриттям таких серійних убивць-монстрів, як Оноприєнко, Ткач, мерзенними проявами вбивств, скоєних з особливою жорстокістю (справа потерпілої О. Макар, загибель родини судді В. Трофимова тощо). Та й у Західній Європі у зв'язку із погіршенням криміногенної ситуації все голосніше чути заклики до повернення смертної кари.

Обурення людей зрозуміло. Та чи потрібно відроджувати смертну кару як вид покарання в Україні? До речі, на цьому наполягають 57 % опитуваних у ході нещодавно проведеного соціологічного опитування [1].

Потрібно зауважити, що палкі суперечки щодо прийнятності цього виду покарання точаться упродовж вже понад 100 років. Учені, політики, громадські діячі, чимало інших

людей розкололися на два табори: ті, хто за смертну кару і ті, хто категорично її відкидають (так звані аболіціоністи, від лат. *abolitio* — скасування).

Можна сказати, що ідея аболіціонізму за зазначений період здобула вагомий перемог в реальному житті. Так, після скасування 1 січня 2012 р. смертної кари в Латвії у світі стало 97 держав, які відмовилися від цього інституту. В Європі смертна кара застосовується у вироках судів і реально виконується тільки в Республіці Білорусь [2].

Проте, смертна кара існує і застосовується у десятках країн світу — Китаї, Ірані, Саудівській Аравії, В'єтнамі, Єгипті та ін., усього у 78-ми державах і територіальних утвореннях.

Вона існує у 35-ти штатах США і на федеральному рівні. Така сама ситуація у демократичній Японії. І як нещодавно заявив міністр юстиції цієї країни — відмовлятися від застосування смертної кари держава не бачить підстав.

В Україні смертна кара як вид державного судового примусу відмінена.

Після того як наша держава стала членом Ради Європи (листопад 1995 р.), вона, серед інших зобов'язань, взяла на себе обов'язок повністю і остаточно відмінити на території України смертну кару як вид покарання.

Тоді ж Україна підписала Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ратифікована 17.07.1997 р.). Серед 14-ти протоколів, які є невід'ємною частиною Конвенції, держава приєдналася і до протоколу № 6, який зобов'язує всі держави, що його визнали, відмінити смертну кару. Верховна Рада далеко не відразу схвалила його. Тому Президент України своїм розпорядженням ввів з 17 березня 1997 р. мораторій на смертну кару: з того моменту страт в Україні не було.

Остаточну крапку в цьому питанні поставив Конституційний Суд України, який своїм рішенням від 29 грудня 1999 р. визнав, що смертна кара суперечить Конституції України. На законодавчому рівні це покарання було скасовано Законом України від 22 лютого 2000 р.

Здавалося б, яка ще може бути дискусія? Але річ у тім, що проблема смертної кари є не тільки правовою — вона, поруч із юридичними, має політичні, філософські, релігійні, моральні, фінансові та інші аспекти. А в такому разі, мабуть, це проблема вічна.

Справді, згідно зі ст. 27 Конституції України: “Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини”.

Питання тільки в тому, чи можна розглядати як свавільне позбавлення життя виконання судового вироку у виді смертної кари. Виходячи з розгляду цього питання, у Верховній Раді в 1996–1999 рр. не всі депутати були з цим згодні. Як бачимо, і зараз тут немає консенсусу.

Отже, мабуть, потрібно розглянути найзначніші доводи “за” і “проти” смертної кари (pro et contra).

Як вже було зазначено, підписання протоколу № 6 до Європейської Конвенції 1950 р. було обов'язковим для того, щоб Україна стала постійним членом Ради Європи. Це було

conditio sine qua non (обов'язкова умова) такого членства. Нині введення смертної кари було б свідомим в очах усієї Європи того, що Україна відмовляється від однієї з фундаментальних демократичних засад, протирічило б генеральній лінії на інтеграцію України в Європейську спільноту. Зробило б державу політичним ізгоем.

Серед активних противників смертної кари середини ХХ ст. треба назвати президента Міжнародного товариства соціального захисту, видатного вченого Марка Анселя.

Він, зокрема, писав: “...це криваве покарання, пережиток примітивного кримінального правосуддя, не може мати місця в системі гуманістичної кримінальної політики, оскільки воно: 1) несумісне із системою соціального відновлення; 2) потурає інстинкту спокутувальної помсти і підтримує атмосферу насильства і ненависті, які самі по собі криміногенні; 3) не виправне і протирічить уявленню про відносність людської справедливості; 4) створює непотрібне насильство, тому що його уявна необхідність ґрунтується тільки на недоведених постулатах; 5) є виразом не тільки правосуддя, яке претендує на те, щоб бути абсолютним, але, щоб там не казали, виразом такої політико-соціальної організації, яка визнає за державою, більше чи менше обожнюваною, права життя чи смерті щодо своїх підданих. Отже, це покарання несумісне із гуманістичною кримінально-правовою доктриною” [3].

Мабуть, більш нищівної оцінки покарання у виді смертної кари важко було б і дати.

Прихильники смертної кари вважають, що поки в суспільстві у великій кількості скоюються особливо тяжкі злочини, особи, які їх вчиняють, кидають виклик суспільству, протиставляють себе йому і тому не мають права на життя, навіть у місцях позбавлення волі. Насамперед це стосується тих, хто скоює умисне вбивство за обтяжуючих обставин, займається наркобізнесом в особливо великих розмірах.

Поки існує така ситуація — для держави немає підстав вихвалитися своїм гуманізмом, та ще й “за рахунок” своїх законослухняних громадян, які в першу чергу є потенційними

потерпілими від особливо тяжких злочинів, кажуть антиаболіціоністи.

Вони вважають також, що покарання смертю кривавого вбивцю задовольняє почуття справедливості широкого загалу (“катузі по заслугі”) і водночас примушує замислитись тих осіб, які виношують думку на вчинення вбивства.

На це аболіціоністи відповідають, що отримувати від смертної кари задоволення можуть лише люди низької моралі.

До речі, відновлення соціальної справедливості як мета покарання була зафіксована у КК РФ (ст. 43), що ж стосується КК України, то в ч. 2 ст. 50 наголошується, що метою покарання (поруч з іншими) є кара за скоєний злочин (повтор стосовно ст. 22 КК України 1960 р.).

Що ж стосується запобіжного ефекту смертної кари, то спеціальна превенція тут однозначна (хоча й тут аболіціоністи вважають, що у людини відбирають шанс виправлення; щоправда практика показує, що особи, які відбули покарання за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, дуже рідко стають на шлях законслухняного життя).

Відносно загальної превенції смертної кари, то однозначної відповіді на досягнення мети покарання не дає ані вітчизняна, ані світова практика.

Так, кількість умисних вбивств в Україні після відміни смертної кари не збільшилась (“піковий” рік був 1996), а, навпаки, має тенденцію до зменшення. У США саме в тих штатах, де існує смертна кара, кількість вбивств значно більша, ніж у штатах, де її не існує, і в цілому в США коефіцієнт вбивств на 100 тис. населення значно вищий ніж в Європі, де цей вид покарання не застосовується багато років (тут і далі американська практика цитується по роботі [4, 698–720]).

Це сильний аргумент аболіціоністів. У відповідь на це їх опоненти кажуть, що дії загальної превенції зашкоджає вкрай малий рівень призначення смертної кари за умисні вбивства при обтяжуючих обставинах і ще менший показник реального виконання вироків стосовно засуджених до цього виду покарання. Так, у штаті Каліфорнія (США) до

смертної кари засуджено 725 осіб, а останній раз вирок був виконаний у 2006 р. І загалом з 1978 р. по зазначений рік у штаті було страчено 13 засуджених [5].

Така ситуація, кажуть прихильники смертної кари, “надихає” злочинців на вбивство. Звідси висновок: загальна превенція тоді “запрацює” повною мірою, коли до смертної кари будуть засуджуватись (і вона буде виконуватись) основна маса тих, хто скоїв вбивство при обтяжуючих обставинах. І цим буде врятована велика кількість достойних людей — потенційних потерпілих.

Взагалі, американські діячі у штатах, де існує смертна кара, посилаються на те, що така воля більшості населення цього штату. Це здається їм достатньо вагомим обґрунтуванням існуючої ситуації (*Vox populi — vox Dei* — голос народу — голос Бога; древньоримський постулат).

У цілому, більшість американців підтримують застосування смертної кари, хоча погано розуміють, наскільки складне це питання і які юридичні проблеми з ним пов'язані. У багатьох випадках ця підтримка має емоційне забарвлення [4].

У Росії за даними часопису “Мир кримінала” 74 % населення “однозначно за” смертну кару, 20 % — “за” у виключних випадках, 6 % — “категорично проти” [6].

В Україні, як бачимо, відносна більшість населення за відновлення смертної кари.

Але європейські очільники виступають за виховання населення на гуманітарних засадах і послідовно провадять цю політику в життя по всій Європі.

Як би там не було, використання смертної кари в США має міцну соціальну підтримку. Тому політикам там дуже складно ставити під питання застосування смертної кари і тим більше виступати за її відміну [4].

Ще одним, і, треба сказати, вагомим аргументом аболіціоністів є те, що страта засудженого може бути судовою помилкою, тобто страчена може бути невинна людина. А може, навіть, і не помилкою, а тяжким злочином силових структур, які, у змові з судом, підставили на смерть людину, підтасувавши докази. Виправити помилку або суддівський злочин

у таких випадках неможливо. І жодна пишна реабілітація не поверне людину до життя.

Американські дослідники Г. Бедо і М. Редлет провели фундаментальне дослідження цієї проблеми, ретельно розробивши критерії невинності підсудного.

Вони виявили в історії США 350 випадків, коли обвинувачені були помилково визнані винними. Серед цих засуджених 139 були засуджені до смертної кари і чекали приведення вироку у виконання, 23 були вже страчені, 22 мали бути страчені у найближчі 72 години, а двоє — вже прив'язані ремінцями до електричного стільця, коли надійшло повідомлення про те, що вони виправдані (варто зауважити, що не всі дослідники погодились з цими висновками).

У різних країнах, у тому числі і в США (Е. ван ден Хааг), дехто висловлюється таким чином, що то є трагічна ціна, яку суспільство змушене платити за ті плюси, які несе з собою смертна кара [4].

Очевидно, що погодитись з такою позицією не можна.

Радянські суди засудили до страти невинних людей за злочини, які скоїли маніяки Чикотило, Міхасевич та ін. Не кажучи вже про масові репресії щодо так званих “ворогів народу”, особливо в 30–40-х роках минулого століття.

Може це й парадоксально, але наявність смертної кари вимагає найвищого рівня демократичності судової гілки влади і правової регламентації кримінального процесу в країні. Очевидно, саме так можна в цілому охарактеризувати ситуацію у США та Японії. Хоча, як бачимо, і там можливі помилки.

Для запобігання призначення смертної кари у неправомірний спосіб у США по всіх справах, де можливе її застосування, передбачена обов'язкова участь в судовому процесі присяжних. У більшості штатів рішення суду присяжних визначає вирок; у деяких штатах їх рішення носить дорадчий характер, а остаточний вердикт виносить головуючий суддя [4].

Одним з основних запобіжників застосування смертної кари щодо невинно засудженої людини є багаторічні терміни неприве-

дення вироку у виконання, на випадок, якщо буде встановлено справді винна особа або невинність засудженої. Цьому сприяє проходження кримінальною справою значної кількості апеляційних інстанцій.

Це правоможний захід запобігання судової помилки, якщо не враховувати психологічний стан осіб, засуджених до смертної кари. “Залишок” таких осіб щорічно збільшується [5].

У Японії в тюрмах перебуває 135 осіб, засуджених до смертної кари, у тому числі і засуджений до цього покарання лідер сумнозвісної секти “Аум Сінріке” Секо Асахара, за наказом якого в 1995 р. газовою атакою було вбито і поранено чимало людей.

А японець Садамічі Хіросава, який вбив 12 людей, перебував у в'язниці будучи засудженим до смертної кари 39 років і так і “не дочекався” її, померши у віці 94 років [7].

Мабуть, така політика — не кращий вихід із ситуації, що склалася в цих країнах, але шанс для невинного бути страченим вона значно зменшує.

Стосовно релігійного аспекту, то православна церква (як і інші традиційні конфесії) розглядає вбивство як тяжкий гріх. Десять Божих Заповідей, що виписані на скрижалях (кам'яних дошках), були зафіксовані ще в Старому Завіті. Вони знайшли своє відображення в Нагорній проповіді Христа. Шоста заповідь гласить “не вбивай”.

Христос підтвердив, що стародавні заповіді необхідно знати і виконувати. “Не подумайте, ніби Я руйнувати Закони чи Пророків прийшов. Я не руйнувати прийшов, але виконати” (Євангелія від Св. Матвія, 5, 17). І далі: “Ви чули, що було стародавнім наказане: “Не вбивай, а хто вб'є, підпадає він судові” (там же, 5, 21).

Перше вбивство на землі було скоєне Каїном, який вбив свого брата Авеля (діти Адама і Єви). Бог зробив Каїну знамення, сказавши: “За це ти будеш проклятий і повірять тобі на землі” (Кн. Буття). Каїн втік в інші краї, але докори сумління переслідували його весь час. Характерним є те, що Бог не позбавив Каїна життя, але прирік його на душевні муки.

Стосовно формули Закону відплати, наведеному у Кн. Левіт (Старий Завіт), вона гласить: “Перелам за перелам, око за око, зуб за зуб, як він зробив пошкодження на тілі людини, так і йому треба зробити” (так званий принцип таліону, від лат. *Talio* — помста).

Водночас маємо різні підходи до оцінки страти злочинця. “Страта злочинця належить також до суспільного виду зла і є великим злом, але допустима у виняткових випадках, коли вона, по суті, є єдиним засобом, здатним зупинити численні вбивства і злочини. Але за правосуддя вчиненої страти відповідають з усією суворістю перед Богом представники влади, судді, які ухвалили смертний вирок. Страта для закоренілого злочинця часто буває єдиним засобом для покаяння” [8, 531–532].

До речі, в релігійних організаціях США існують глибокі суперечності між собою з цього питання. Ці суперечності призвели до того, що в ході судових розглядів по справах про вбивства, що караються смертною карою, відомі релігійні діячі роблять протилежні заяви [4].

Хоча цінність людського життя не зіставна із матеріальними цінностями, не можна не сказати, що грошові видатки на виконання (чи невиконання) смертної кари цікавлять населення практично кожної країни.

Здавалося б, собівартість судового процесу не залежить від характеру вироку. Це, мабуть, так, тільки не в США.

Американські дослідники переконливо довели, що по справах, де можливе застосування страти, система гарантій має бути (і так є) значно більш витонченою, ніж при розгляді інших справ. Процеси по справах, пов’язаних із вбивствами, що караються смертною карою, потребують непропорційно великої кількості законодавчих процедур, починаючи з досудових запитів і закінчуючи апеляціями підсудних. Фактично засуджені до смертної кари наділені правом подавати безмірну кількість апеляцій [4].

У свою чергу, це призводить до безлічі додаткових засідань, у яких беруть участь судді і сторони в процесі, а також присяжні засідателі і обслуговуючий судочинство персонал.

А все це — великі видатки за американськими вимірами.

Звідси середня вартість одного кримінального процесу, що завершується смертною карою, обходиться дорожче процесу, в якому злочинця засуджують до довічного позбавлення волі — у штаті Північна Кароліна — на 2,16 млн доларів, у Флориді, Техасі — на 3,2 млн доларів (це втричі дорожче). Це видатки, які можна зіставити з витратами на ліквідацію наслідків торнадо, землетрусів та інших стихійних лих [9].

Така ситуація — істотне підкріплення позицій американських антиаболіціоністів і частини платників податків.

Цікаво, що в тюрмах частини штатів США існує традиція останнього обіду засудженого до страти.

У тюрмі штату Техас засуджений до страти за вбивства на ґрунті расової ненависті Лоуренс Рассел Бравер замовив 2 смажені біфштекси в підливі з курки, гамбургер з сиром і беконом, 450 грамів барбекю, 3 курча по-мексиканському, м’ясну піцу, морозиво і цукерки “помадка” із доданням арахісового масла і мигдалю.

Сенатор цього штату Джон Вайтмір був обурений таким марнотратством, що й висловив директору департаменту кримінальної юстиції штату. Той негайно відповів, що відтепер засуджені до смертної кари будуть отримувати ту саму їжу, що й інші засуджені [10].

Звичайно, утримання засуджених до довічного позбавлення волі “замість смертної кари” обходиться недешево (щорічно це становить не один мільйон гривень. “Рекорд” тут, мабуть, встановила Норвегія, її рік утримання страшного вбивці Брейвіка у його трикімнатній камері із “усіма зручностями” обійшовся у мільйон сімсот тисяч доларів). Звідси частина населення ставить питання: “Чого за мій рахунок годують вбивць?” (Додамо: і тих евентуальних вбивць, які отруюють молодь наркотиками). Яка на сьогодні ця частина? По Україні і Росії ми її бачили. Відсоток, безумовно, не малий. По Білорусії, де смертна кара не відмінена, — 80 % [11].

Гуманна Європа критикує Лукашенка за наявність у Білорусії смертної кари, яка ре-

ально приводиться до виконання (останній приклад — засудження до смертної кари виконавців терористичного акту в мінському метро). Але “Батька” залишається непохитним. Представникам Європарламенту він сказав: “З вашої точки зору, ми припустились дуже серйозної демократичної помилки — свого часу розглянувши це питання на референдумі. Але у нас рішення референдуму вище Конституційного закону. Тому, щоб цю проблему розв’язати, нам потрібно провести референдум по відміні цього рішення” [10] (референдум у Білорусії відбувся у листопаді 1996 р.).

Своє бачення розв’язання проблеми висловили автори монографії “Смертная казнь в России”. “Сьогодні в умовах слабкості демократичних інститутів держави, криміналізації суспільства, що посилюється, і кількості вбивств, що зростає, у тому числі замовних, ми повинні формувати адекватне розуміння смертної кари як правомірного позбавлення життя за вироком суду деліктоздатного злочинця за умисне вбивство” [11].

Отже, дискусії про доцільність (чи недоцільність) існування смертної кари точаться у США, Західній Європі, Росії.

Стосовно змін у питанні щодо смертної кари в Україні, то за наявності європейського вектора як стрижня політики держави, це видається нереальним.

Проте, громадська думка ширша за офіційні політико-юридичні обґрунтування тієї або іншої соціальної проблеми. Отже, як казали древні: *suum quique* (кожному своє).

Література

1. Факты и комментарии. — 15 черв. — 2012 р.
2. Юридичний вісник України. — 2012. — №13. — С. 9.
3. Ансель М. Новая социальная защита: Перекл. з франц. — М.: Прогресс, 1970. — 260 с.
4. Двейн Сміт М. Смертная казнь в Соединенных Штатах Америки / Глава 23 Междунар. издания монографии “Криминология”. — М. — СПб. — К., 2003. — 750 с.
5. Юридичний вісник України. — 2012. — № 17. — С. 9.
6. Мир криминала. — 2012. — № 16. — С. 2.
7. Мир криминала. — 2011. — № 3. — С.16.
8. Протоіерей Серафим Слобідський. Закон Божий: Підруч. для сім’ї та школи. — К., 2003. — 650 с.
9. Вишняк А. Запленных дел мастера // Криминальный отдел. — 2012. — № 4. — С. 39–44.
10. Казнь без излишеств // За решеткой. — 2011. — № 11. — С. 6.
11. Соломонов Е. Кто попадет под “вышку” // За решеткой. — 2012. — № 1. — С. 7.
12. Малько А. В., Жильцов С. В. Смертная казнь в России. — М.: Норма, 2003. — 220 с.

Проблема застосування смертної кари як виду покарання ще певний час буде залишатись дискусійною. Кожен може займати тут свою свідому позицію.

Проблема применения смертной казни как вида наказания определенное время будет оставаться дискуссионной. Каждый может иметь тут свою обдуманную позицию.

The problem of the death penalty as a form of punishment, today and tomorrow will continue to be controversial. Everyone can have a conscious then your opinion.

Надійшла 15 січня 2013 р.